SIFAT SO‘Z TURKUMINING MORFOLOGIK RAZMETKALANGAN YIG‘INDISI TIL KORPUSINING TARKIBIY QISMI SIFATIDA

Gulnoza Karimova Abdujalil qizi
SamDU ilmiy tadqiqotchisi
gulnozkarimova106@gmail.com
+998973335393

Qabul qilindi: 29.10.2025
Ko‘rib chiqildi: 30.10.2025
Tasdiqlandi: 31.10.2025

Kalit so‘zlar:
O‘zbek tili, sifat so‘z turkumi, izohli lug‘at, raqamlashtirish, semantik tahlil, stilistik belgi, kompyuter lingvistikasi, lingvistik korpus, leksik tizim, raqamli lingvistika.

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbek tilining izohli lug‘atidagi sifat so‘z turkumiga oid birliklarni raqamlashtirish jarayoni tahlil qilinadi. Unda sifatlarning tematik guruhlarga ajratilishi, semantik xususiyatlari va ularning elektron bazasini yaratish imkoniyatlari haqida so‘z yuritiladi. Ushbu izlanish raqamli lingvistikaning zamonaviy yo‘nalishlari bilan bog‘liq holda O‘zbek tili leksik boyligini chuqur tadqiq etishga xizmat qiladi.

O‘zbek tili, o‘zining boy leksik tarkibi va murakkab sintaksisi bilan o‘ziga xos tilshunoslik obyektidir. Tilning izohli lug‘atlari esa, tilning strukturaviy jihatlarini, uning leksik tizimini va nutq jarayonidagi o‘rnini ochib berishda muhim vositalardan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada O‘zbek tilining izohli lug‘atidagi sifatlarni raqamlashtirish jarayonini tahlil qilamiz. Raqamlashtirish, sifatlarni tasniflash va tahlil qilishda yangi yondashuvlarni yaratadi hamda bu jarayonning ilmiy va amaliy ahamiyatini ko‘rsatadi.

Jahon va o‘zbek tilshunosligidagi so‘z turkumlari haqidagi ta’limot va qarashlarning rivoji, dunyo lingvistika fanidagi tendensiyalarning o‘zbek tilshunosligidagi so‘z turkumlari xususidagi tadqiqotlarga ta’sirini sxematik tarzda ifodalanishi fan uchun muhim manba bo‘lib xizmat qiladi [2, 124-b].

Sifat so‘z turkumi ma’lum bir obyekt yoki hodisani tasvirlovchi so‘zlar sifatida, tilda sezilarli ahamiyatga ega. Tilda sifatlar nafaqat ma’nolarni tasvirlash, balki insoniyatning ruhiy holatini, fikrini va hissiyotlarini ham aks ettiradi. O‘zbek tilida sifatlar 7 ta semantik guruhlarga ajratiladi [6, 118-b]. O‘zbek tilining izohli lug‘atlari sifatlarning to‘liq spektrini taqdim etadi va ularning turli kontekstlarda qanday qo‘llanilishini ko‘rsatadi.

Izohli lug‘atdagi sifatlarning raqamlashtirilishi – bu sifatlarni tizimli ravishda, belgilangan parametrlar asosida tasniflash va raqamli formatga o‘tkazish jarayonidir. Bu jarayonning nazariy asoslari lingvistikaning informatika, kompyuter lingvistikasiga oid sohalari bilan chambarchas bog‘liq. Raqamlashtirish sifatlarning ma’nolarini aniqlash va tasniflashda yangi

yondashuvlarni taqdim etadi. Bunda, har bir sifat o‘zining ma’nosi, qo‘llanish doirasi va kontekstual xususiyatlariga ko‘ra raqamlar bilan belgilanadi.

O‘zbek tilining 5 jildli izohli lug‘ati (2006–2008) — adabiy til leksikasini ilmiy asosda tasvirlovchi, tizimlashtiruvchi va standartlashtiruvchi asosiy manbadir. Ushbu lug‘atda sifatlar o‘zining asosiy va ko‘makchi ma’nolari, sinonim shakllari, grammatik ko‘rinishlari hamda ba’zida stilistik belgilari bilan birga keltirilgan. [8, 1/5]

Sifatlarning tavsifi odatda ularning leksik ma’nosi orqali boshlanadi. Masalan, **“qora”** so‘zining asosiy ma’nosi sifatida “yorug‘likni aks ettirmaydigan, qorong‘i rangda bo‘lgan” tarzidagi ta’rif berilgan bo‘lsa, keyingi darajadagi ma’nolarda “baxtsizlik”, “g‘am-g‘ussa”ni bildiruvchi konnotatsion yondashuvlar ham keltirilgan. Bu esa o‘zbek tilidagi sifatlarning ko‘p ma’nolilik va emotsional yuklamalarga ega ekanini ko‘rsatadi.

Izohli lug‘atda ko‘plab sifatlar sinonimik qatorlarda taqdim etilgan. Masalan, “chiroyli” sifatining sinonimlari sifatida “go‘zal”, “bashang”, “kelishgan” kabi so‘zlar ko‘rsatiladi. Ushbu sinonimlarning stilistik konteksti har xil: “go‘zal” adabiy nutqqa xos bo‘lsa, “bashang” ko‘proq og‘zaki tilda, “kelishgan” esa neytral uslubda qo‘llaniladi. Bu esa tilshunoslar uchun sinonimiya hodisasini o‘rganishda muhim dalildir [6, 71-b]

Lug‘atda sifatlarning morfologik shakllari ham ayrim hollarda ko‘rsatilgan. Daraja shakllari — oddiy, nisbiy, orttirma, taqqoslov ko‘rinishlarida berilgan bo‘lib, bu grammatik kategoriyalar sifatlarning tizimli tahliliga xizmat qiladi. Masalan, “yaxshi – yaxshiroq – eng yaxshi” kabi.

E’tiborga molik jihatlardan biri — ayrim sifatlarning kontekstual misollarsiz berilganidir. Masalan, “qiyrak”, “semizg‘al” kabi sifatlar qisqacha izohlangan bo‘lsa-da, ularning matndagi qo‘llanishi ko‘rsatilmagan. Bu holat tadqiqotchi tilshunos uchun cheklov bo‘lishi mumkin. Shuningdek, ba’zi sifatlarda uslubiy belgi keltirilmasdan, ularning dialektal yoki adabiy tilga oidligi aniq ko‘rsatilmagan.

Lingvokulturologik nuqtayi nazardan qaraganda, ayrim sifatlar xalqona dunyoqarash bilan bog‘liq. “Oq” sifati o‘zbek madaniyatida nafaqat rang belgisi, balki “poklik”, “ezgulik”, “halollik” ma’nolarini ham anglatadi. “Qora” esa salbiy konnotatsiyalarda ko‘proq ishlatiladi. Bu holatlar lug‘atga kiritilgan ayrim misollarda ham aks etgan bo‘lib, xalq tafakkuri va til o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ko‘rsatadi.

O‘zbek tilining milliy korpusida sifat so‘z turkumining to‘liq va tizimli raqamlashtirilgan bazasini yaratish hamda ularning morfologik razmetkalash tamoyillarini ishlab chiqish juda muhim, global jarayon hisoblanadi.

Sifatlarni raqamlashtirish jarayoni quyidagi bosqichlardan iborat:

Tasniflash: Sifatlar guruhlarga ajratiladi, masalan, rang sifatlari, xususiyat siffatlari, sifatlar bo‘yicha boshqa kategoriyalar: darajalanish, ko‘chish va otlashuv hodisasi. Har bir sifatga o‘zining raqamli kodi tayinlanadi.

Kontekstual tahlil: Sifatlarning tilda qanday ishlatilishi va ularning turli kontekstlarda qanday ma'no olishini aniqlash.

Ma'lumotlar bazasini yaratish: Sifatlarning raqamlashtirilgan ma'lumotlarini elektron formatda saqlash va ular bo'yicha tahlillar o'tkazish uchun ma'lumotlar bazasini yaratish.

O'zbek tilining izohli lug'atidagi sifatlarni raqamlashtirish ilmiy tadqiqotlarda yangi imkoniyatlarni ochadi. Masalan, sifatlarning til tizimidagi o'rnini, ularning ishlatilish tezligini va tilning rivojlanish jarayonidagi o'zgarishlarni kuzatish mumkin. Shuningdek, sifatlarning ma'nolarini taqqoslash, ularning o'zaro bog'liqligini aniqlash va lingvistik tadqiqotlar natijalarini raqamli formatda tahlil qilish imkoniyatini beradi.

Raqamlashtirish jarayonida ba'zi qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Masalan, sifatlarning sinonimiyalari va omonimiyalari, ma'nolarining o'zgarishi va kontekstga qarab farqlanishi. Bu muammolarni bartaraf etish uchun sifatlarni aniq va qat'iy tasniflash, so'zlarning barcha mumkin bo'lgan ma'nolarini hisobga olish va raqamlashtirishda yuqori aniqlikni ta'minlash zarur. Shuningdek, raqamlashtirish jarayonida avtomatik tahlil qilish texnologiyalaridan foydalanish ham yordam beradi.

O'zbek tilining izohli lug'atidagi sifatlarni raqamlashtirish – bu nafaqat tilshunoslik, balki kompyuter lingvistikasi sohasidagi muhim yutuqdir. Ushbu jarayon sifatlarni tizimli ravishda tasniflash va tahlil qilish imkoniyatini yaratadi. Raqamlashtirish, tilda sifatlarning rivojlanishini va ularning o'zgarishini aniqlashda yangi imkoniyatlar yaratadi. Kelajakda sifatlarni raqamlashtirish va ularni tahlil qilish jarayonlari lingvistika, korpus lingvistikasi va kompyuter lingvistikasi sohalarida yanada kengayishi kutilmoqda.

Shuningdek, raqamlashtirilgan sifatlar bazasi asosida O'zbek tilining turli sohalaridagi leksik birliklarni qamrab oluvchi tematik korpuslar yaratish imkoniyati ham yuzaga keladi. Bu esa, nafaqat tilshunoslar, balki tarjimonlar, adabiyotshunoslar, madaniyatshunoslar, axborot texnologiyalari mutaxassislari uchun ham foydali manba bo'lib xizmat qiladi. Masalan, "rang" guruhiga mansub sifatlar asosida matnlarda rangga oid tasvirlarning tarqalishi, adabiy uslubdagi emotsional fon, konnotativ ma'no va madaniy kodlar o'rganilishi mumkin.

Raqamlashtirish jarayonining yana bir muhim yo'nalishi — mashinada o'qilishi va qayta ishlanishi mumkin bo'lgan formatda sifatlar haqidagi ma'lumotlarni saqlashdir. XML yoki JSON formatlarida tuzilgan elektron lug'atlar kelajakda sun'iy intellekt asosidagi tahlil tizimlari uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Shu tariqa, izohli lug'atdagi sifatlar sun'iy intellekt yordamida avtomatik turlarga ajratilishi, kontekstual farqlari aniqlanishi, hatto til o'rganish dasturlarida vizual va interaktiv shaklda taqdim etilishi mumkin bo'ladi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, sifatlarni raqamlashtirish faqat mavjud ma'lumotlarni kodlash bilan cheklanmaydi. Bu jarayon sifatlarning tarixiy

o‘zgarishlarini, zamonaviy tildagi funksional yuklamalarini va madaniy konnotatsiyalarini o‘rganish imkonini ham beradi. Masalan, o‘tmishda keng qo‘llanilgan, ammo bugungi kunda faol ishlatilmaydigan sifatlarni aniqlash, ularning semantik tahlilini berish orqali til tarixidagi ma’no evolyutsiyasi haqida xulosa qilish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbek tilining izohli lug‘atidagi sifatlarni raqamlashtirish — til resurslarini zamonaviy talablarga mos ravishda ishlab chiqish, saqlash va ulardan samarali foydalanishni ta’minlovchi dolzarb ilmiy-amaliy jarayondir. Bu nafaqat leksikologiya va frazeologiya uchun, balki butun tilshunoslik fani, kompyuter lingvistikasi, ma’lumotlar muhandisligi va sun’iy intellekt sohalari uchun katta ahamiyatga ega bo‘lgan ilmiy tadqiqot yo‘nalishidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdurahmonova Z. Kompyuter lingvistikasi: nazariya va amaliyot. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2018.
2. Eltazarov J. O‘zbek va jahon tilshunosligida so‘z turkumlarining o‘rganilish tarixi (monografiya). – Samarqand: “Ipak yo‘li” turizm xalqaro univeriteti, 2021. – 124 bet.
3. Karimova G. Sifat so‘z turkumining semantik guruhlari va daraja kategoriyasi // Yosh tilshunoslar to‘plami, Samarqand: SamDU, 2024.
4. Leech G. “Corpora and theories of linguistic performance”. // In: Directions in Corpus Linguistics. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1992.
5. McEnery T., Hardie A. Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
6. Soliyev A. O‘zbek tilida sinonimiya hodisasi. – Toshkent: Fan, 2013.
7. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 1–5 jildlar. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy-nashriyoti, 2006–2008.